

Ruža Begovac

Pečuh

Primljeno: 01. 10. 1990.

NARODNA NOŠNJA HRVATA U BARANJI

SAŽETAK

Autorica daje prikaz narodne nošnje Hrvata u najjužnijoj županiji Mađarske — Baranji. Narodna nošnja Baranjskih Hrvata postala je čuvena zahvaljujući bogatim vezovima i raznovrsnim tkanim uzorcima. Od sredine prošlog stoljeća muškarci postepeno napuštaju tradicionalnu narodnu nošnju, a u nošnji žena postupno prevladava tvornička tkanina.

Autorica opisuje materijale narodnih nošnji, način izrade i kroj; opisuje dije-love odjeće, upotrebljavane boje i način ukrašavanja.

Između Dunava i Drave, Baranja je najjužnija županija Mađarske. Ovu oblast obilježavaju široka vodoplavna područja, brežuljkasti predjeli i šumovite gromadne planine koje se izdižu poput otočja. Taj predio s raznovrsnim reljefom omogućio je formiranje i opstanak različitih lokalnih kultura i mnogih etničkih skupina koje se međusobno razlikuju po jeziku, nacionalnosti, vjeri, nošnji i običajima. Stanovništvo Baranje od doseljenja Mađara pa sve do 15. stoljeća bilo je takoreći homogeno. Županija Baranja bila je jedna od najbogatijih, najgušće naseljenih i kulturno najrazvijenijih u državi. Od 15. stoljeća doseljava se u ovaj kraj sve više Hrvata i Srba. U početku su bježali pred Turcima, ali su stizali i za vrijeme turske vladavine, ponajviše Srbi jer ih je iz domovine tjerala glad. Nakon istjerivanja Turaka iz Baranje na ovo područje doseljavaju se Hrvati — Bošnjaci i Šokci. Novi kolonisti zaposjeli su nekada najbogatije a sada najviše stradale, za zemljoradnju najpogodnije dijelove županije. Hrvate u Baranji možemo lučiti u pet etničkih skupina koje se razlikuju po jezičnim osobinama, nošnji i običajima. Ima ih danas oko 16. tisuća. Nazivi tih hrvatskih etničkih skupina uvijek se temelje na relevantnim obilježjima i lokalnim specifičnostima skupine. Tako možemo govoriti o Podravskim Hrvatima, Podravskim seoskim i Mohačkim Šokcima te Bošnjacima, koji dođoše iz Bosne i Hercegovine.

Narodna umjetnost, a unutar toga narodna nošnja Baranjskih Hrvata postala je čuvena zahvaljujući bogatim vezovima i bogatim tkanim uzorcima. Boje i uzorci odražavaju etnički ukus, ukrasi, međutim, obilježavaju narodnosnu pripadnost.

U ovom radu govorit ćemo o nošnjama hrvatskih etničkih skupina u Baranji. Prikazat ćemo samo glavna obilježja tih bogatih nošnji, iako bi bilo vrijedno svakoj nošnji posvetiti po cio rad.

Sve te etničke skupine same su proizvodile lan i kudeljku i od njih izrađivali svoju narodnu nošnju. Kudeljka se proizvodila u cijeloj županiji, dok je lana, zbog teže prerade, bilo kudikamo manje. Sredionm prošlog stoljeća Jozsef Csorba potvrđuje da u županiji »svaki ratar sije kudeljku, a u nekim krajevima i lan«. I dodaje da »u županiji rodi toliko kudeljke i lana da pučanstvo ovoga kraja ima dovoljno bijeloga platna pa ga ne mora nabavljati iz drugih krajeva«.

Pređenje i tkanje bio je ženski posao. Sve domaće potrebe žene su zadovoljile same, a višak su prodale ili zamjenjivale. Ako je više obitelji živjelo zajedno, svaka je žena tkala za potrebe svoje družine. Dužnost domaćice bila je da kudeljku, odnosno lan podijeli među snahama. Podjela je ovisila o broju djece.

Baranjski Hrvati živjeli su na selu. Od sredine prošlog stoljeća nastaju uočljive promjene: muškarci postepeno napuštaju tradicionalnu narodnu nošnju, a u nošnji žena postupno prevladava tvornička tkanina. Ove su promjene zapravo logična posljedica društvenih i političkih događaja tadašnjeg vremena.

Jedna od bitnih promjena života seoskog pučanstva jest raspadanje mnogočlane družine, odnosno zadruge na više samostalnih obitelji. U okviru uvriježene tradicije, svi su se poslovi obavljali u sklopu velike porodične zajednice, i to na temelju podjele rada po spolu i dobi. Unutar zadruge među ženske poslove ubrajala se opskrba svih članova obitelji potrebnim odjevnim predmetima. Odjeću su ove zajednice također same proizvodile, kupovale su samo neke dijelove narodne nošnje: obuću i naglavnjake. Ženski posao bila je prerada tekstilnih sirovina, pređenje i tkanje, šivanje i ukrašavanje odjeće. Poslije raspada zadruga žena već nije mogla obavljati ovaj važan zadatak, nije imala ni vremena ni snage za to jer su se njezini zadaci znatno proširili i povećali. Prema tome možemo zaključiti da je usporedno s raspadanjem zadruga otpočelo i propadanje, odnosno preobrazba tradicionalne narodne nošnje. Naravno, nije to jedini razlog. Ne možemo zanemariti ni druge važne uzroke koji su posve sigurno utjecali na ovaj proces.

Nakon Drugoga svjetskog rata i na hrvatska sela u Baranji utječe gradska civilizacija, uzrokujući korjenite promjene u dotadašnjem tradicionalnom životu. Gube se postepeno one tradicije koje su dotad bile bitne, kojih su se dotad držali, koje su usvajali, stoljećima čuvali i njegovali. Gubljenjem nošnje gubi se dotad zatvorena zajednica, njena očigledna posebnost, jer se mijenja okvir koji je ovu zajednicu dijelio od svijeta.

Gubljenje nošnje ni unutar jedne etničke skupine ne smijemo smatrati procesom koji teče istovjetno, u isto vrijeme i s istim intenzitetom. Osobita nošnja pojedinih krajeva može se smatrati živim organizmom, na koji utječe okolina, koji je prilagođen krajoliku, i to tako što na sebi nosi tragove osnovne ekonomske grane, dapače, u vezi je i s klimatskim uvjetima, ekonomskim položajem, standardom zajednice, nezavisno od materijalnog položaja pojedinca. U krajnjoj liniji narodna nošnja zrcali, uz drugo, vještinu stvaralaca i nosilaca te pečat umjetničkog nazora i stvaralačke vještine što dolazi do izražaja u zadovoljavanju osnovne životne potrebe, kao što je odjeća. Sažeto rečeno, nošnju date zajednice određuje tri činioca: okolica, sredina, kulturni i povijesni činioci te pojedinačne stvaralačke želje.

Odjeća spada u osnovne ljudske potrebe, koje se tokom vremena mijenjaju, koje prema određenom lokalnom ukusu podliježu promjenama što se tiče boja, kroja i sirovina, tj. osnovnog materijala. Lokalni ukus, kao deter-

minantan činilac; ovisi o tradicijama pojedinih krajeva. Tako je na primjer tradicija određivala norme odijevanja pojedinih starosnih grupa. Svi su se nastojali pridržavati nepisanih pravila da bi tako izbjegli kolektivnu kritiku sela, odnosno zajednice.

U zatvorenoj, kompaktnoj seoskoj zajednici način odijevanja, osim već spomenutog, sadrži čitav niz određenih pravila, kojih su se tokom godine strogo pridržavali, prilagođavali im se, i koje su prenosili s koljena na koljeno. Svatko se odijeva prema ustaljenom redu i pravilu. Kroz ova pravila, koja je stvorila zajednica, narodna nošnja dobiva i društveni značaj, pokazuje poziciju, društveni rang nosioca unutar zajednice, odražava nadalje spol, životnu dob, raspoloženje nosioca kao i povod za oblačenje te nošnje. Osim toga vidljive su razlike između svakidašnje i blagdanske narodne nošnje.

Što se tiče nošnje Podravske Hrvata, značajno je da se i muška i ženska nošnja izrađivala od domaćeg platna, a tu nošnju nosili su i ljeti i zimi. Značajno je za ovaj kraj da su još i 1950-ih godina tkali kudeljju. Nekoliko godina nakon Drugoga svjetskog rata žene su tkale i vunene tkanine, što inače nije karakteristično za ovaj kraj. Od vunenih tkanina šila se muška odjeća.

Kraj podravske narodne nošnje nosi na sebi značajne crte. Odjeća zapravo nije krojena, nego su pojedine dijelove pravokutno, krajevima nastavljali i nabirali odnosno narozali. Na taj način šili su duge platnene muške gaće i košulje, ali su se i svi dijelovi ženske narodne nošnje izrađivali jednako. Ova zapravo nekrojena nošnja značajna je za prijašnje razdoblje povijesnog razvoja odijevanja, kada nastavljanje, koprenasto šivenje postepeno zamjenjuje krojena i šivana haljina.

Osnovnu boju nošnje podravskih Hrvata, bijelu, određivala je boja platna. Zavisno od životne dobi, u žena na bijeloj osnovi nalazimo crvene, crno-crvene, crne uzorke na ramenima, dok je rubača (suknja) izuzev donjeg dijela prve pole, uvijek snježnobijela. Muška košulja, odnosno rubača i gaće također su bijele. Muška i ženska svečana kecelja (lokalni naziv: frtun, frtunac) nije bila od domaćeg platna nego od tvorničkog. Najvažniji dio podravskohrvatske nošnje jesu rukavi ili opleći (lokalni naziv: opleća). Treba istaći u prvom redu njegovo arhaično obilježje, naime bio je toliko kratak da nije sezao ni do struka, samo je pokrivaio grudi. Ovaj dio ženske nošnje šio se na primitivan način, ručno. Prednji i zadnji dio sastoji se od po jedne pole, a obje strane od pol širine, koje su ujedno unutrašnji dijelovi rukava. Ovakve košulje, rukave i struk naborali su kod vrata jedno pored drugog. Oplećak sašiven od domaćeg platna može biti crne, crvene ili crno-crvene boje ili posve bijel.

Drugi glavni dio te nošnje jest suknja, ta je imala pet-šest pola. Prva pola bila je uvijek od gruboga, a ostale četiri od finijeg platna. Na donjem dijelu prve pole nalazio se otkani ukras koji je mogao biti crvene, crno-crvene i crne boje. U Martincima taj ukrasni dio mogao je biti tkan a mogao je biti i vezen poput starih pocelica, ukrašen križno vezanim geometrijskim šarama ili, u novije vrijeme, šarenim slobodnim vezom, kakav nalazimo na novijim ženskim potkošuljama. Suknja je bila povišena s naramenicama i uskim strukom. Prednji dio bio je duboko zarezan. Struk je bio nabran ili narozan, izuzev prvu polu, koja je bila uvijek plosnata. Na donjem dijelu suknja je bila široko zavrnutu. Zbog specijalnog načina vezivanja suknje činilo se da žene imaju kratak struk. Suknja je sezala do koljena, ali je mogla biti i kraća. Legenda kaže da su zato visoko vezivali

suknje jer je to bio uvijek močvarasti kraj. Najzanimljiviji dio te nošnje možda je pocelica ili puculica, koja zapravo ne pokriva kiku žene, što nije bio običaj kod Slavena. Podravsku poculicu žena je dobila na svojoj svadbi poslije večere. Puculica je stezalica pravokutnog oblika, pričvršćena na debeli karton, obložena domaćim platnom od kudjelje, širine ljudskog dlana. Puculica se stavlja odostraga na punđu i seže od jednog do drugog uha. Sitan fini vez, uzorci i boje puculice veoma su raznovrsne. Za šivenje puculice bila je potrebna velika vještina jer motivi nisu bili nacrtani nego je brižljivo slaganje uzoraka zahtijevalo veliku pažnju, koncentraciju i dobar ukus.

Podravsko-šokačka narodna nošnja u Baranji održala se u životnoj upotrebi kod starijih žena sve do danas. Toj grupi pripadaju i sela iz Jugoslavije: Torjanci, Baranjsko Petrovo selo, Sumarina, Luč i Branjin Vrh.

Najvažniji i temeljni dio te šokačke nošnje jest rubina. Ona izgleda kao dugačka bijela suknja, a zapravo je platnena nabrana košulja, koja se navlači preko glave. Sastoji se od dva dijela: oplećka i krila, koja su u struku sašivena u cjelinu košulje. Oplećak je gornji, prsni dio rubine, i ima funkciju bluže, a krila su donji dio — suknja koja seže do pol listova, ili nešto ispod njih.

Žene su pravile rubine samo od domaćeg platna, koje su one same ot-kale kudjeljom, lanenom ili pamučnom niti.

Rubine za nedjelje i blagdane i uopće za svečanije prigode pravile su se od lanenog tkanja. Rubine od lanenog tkanja bile su ukrašavane vezom po žici, jer je laneno tkanje tanje, mekanije i finije pa je na njemu bilo lakše vesti, šiti uzorak. Rubina je nanizana oko vrata i pojasa. Rukavi počinaju na naboru oko vrata, a stisnuti su u zapešću. Pri oblačenju podižu se do lakti. Rubine podravske Šokice čuvaju jedan od osnovnih oblika ženske odjeće svojim izgledom i nekadašnjom funkcijom ujedno donje i gornje košulje. Na arhaiku upućuje i kroj po ravnoj niti tkanja.

Pojmu rubine pripadaju i ukrasni uzorci pa bili oni i najskromniji. Mjesto, smjer i tehniku izvedbe određivala je tradicionalna zakonitost, a svakoj pojedinoj ženi bio je prepušten izbor ornamenta i skladanje motiva i boja unutar zadanog okvira. Za svaku kategoriju upotrebe, rubina je imala na raspolaganju po nekoliko uzoraka, a u bojama crnu, plavu i crvenu nit, tek za najsvečanije rubine novije mode upotrebljavale su se i druge boje. Žena je trebala voditi računa o funkciji za koju je rubina predviđena i o dobi nositeljice: spremala je rubine za radnu i blagdansku odjeću, za najsvečanije prigode, ali i za dane žalosti. Neke rubine izrađivala je sama žena sebi još kao djevojka, neke joj je napravila majka, a mnoge je naslijedila ne samo od majke nego i od bake i prabake, pa i od svekrve. Može se reći da je svaka Šokica imala otprilike pedesetak rubina. Od tako velikog broja žena je mogla birati rubinu za svaku priliku i sa svim mogućim ukrasnim tehnikama po kojima su se rubine i nazivale: raspletene, šite, prosicane, popletene, trukovane, jasprene.

Rubine su nosile Šokice u ljetnje doba, dok se zimi u njihovoj nošnji pojavljuju i vunene tkanine: vunena suknja i na nju obojak. Obojak je kao široka pregača bez resa, sašivena od dvije pole domaćeg vunenog tkanja. Po Zdenki Lehner prvi primjerci baranjskih vunenih tkanina (sukanja) vjerojatno su izrađeni oko 1870. A vuneno se ruho održalo u Baranji otprilike stotinu godina, ako prihvatimo njihovo trajanje i u našim danima, kada se još pojedinačno i ponegdje nađe u funkciji.

Suknja se u početku oblačila na rubinu pa je oplećak imao funkciju bluže. Donji dio rubine uopće se nije vidio ispod suknje. Baranjke su vjerojatno brzo prestale nositi suknje povrh rubine, koju je bilo šteta ponositi samo radi oplećka, pa se uz suknje počela oblačiti aljinka. Aljinke ukrašene čipkom zvane šljorike nosile su se uz srednje suknje, a uz velike trebalo je imati rokoko. Rokoko je bluza krojena u struk sašivena od kupovnog kašmira i baršuna. Baršun ili komoš bio je u velikoj cijeni pa je zato uz sve bogate suvrstice domaćih vunениh sukanja najviše vrednovana »suknja od baršuna«. Ona se šarenila, jer su crnu pozadinu oživljavale raznobojne cvjetne kitice.

Dinamičan rad i nagomilavanje odjevnih predmeta rezultiralo je da su 1930-ih godina djevojke i mlade žene svake nedjelje mogle obući drugu haljinu. Vrhunac u količini i ukrašavanju postigle su u drugoj polovici 30-ih godina i početkom 40-ih. Pretjerano ukrašavanje dovelo je do stanovitog smanjivanja umjetničke vrijednosti, i unatoč znatnom uloženom radu i troškovima. Sve šire i bogatije ukrašavanje popraćeno je povećanom upotrebom tvorničkog materijala.

Nošnja drugih etničkih grupa — Bošnjaka, Mohačkih i Seoskih Šokaca — vrlo je slična. Ženski oplećci bili su istog kroja, samo je način ukrašavanja bio drukčiji. Bošnjaci i Seoski Šokci vezu svoje oplećke geometrijskim uzorcima dok su Mohačani koristili trukovane motive. Te su grupe primjenjivale tzv. »baranjski visoki vez«, samo su Mohačani upotrebljavali slobodni vez. Zahvaljujući geografskom položaju sve promjene u modi našle su se prvo u Mohaču. Bošnjaci pretežno koriste crnu boju, i samo kao popratne boje uzimaju zelenu, crvenu, žutu i plavu. Šokci pak najviše su se koristili crnom i crvenom. Najbogatije izrađen, odnosno vezen jest i u njih oplećak, i to naročito rukavi. Bošnjaci su na početku ovog stoljeća primjenjivali i metalnu nit i to ponajviše na pocelicama. Što ove tri etničke skupine najviše zbližuje? Baš ta zajednička nošnja, pogotovu otkad 50-ih godina Mohačanke napuštaju svoju tradicionalnu nošnju, pa Seoske Šokice i Bošnjakinje tu nošnju od njih preuzimaju i tako preuzetu nošnju preinačuju po svom ukusu. Ovaj tip nošnje nalazimo danas samo tu i tamo u najstarijem naraštaju. Naše nošnje, možemo reći, potpuno su nestale, nema ih više ni na svadbama, ni pri svečanostima, niti u crkvi. Koriste je kulturno-umjetnička društva ali sa manje poštovanja nego one zavređuju jer ni pomisliti ne mogu koliko je truda i pažnje uložila osoba koja je tu nošnju nekoć stvorila pri svjetlu jedne zadimljene petrolejke.

A BARANYAI HORVÁTKO NÉPVISELETE

ÖSSZEFOGLALÓ

A szerző bemutatja a legdélibb magyar vármegye horvát népviseletét, mely gazdag szép himzései és különféle szövetmintái által szerzett hirnevet magának. A múlt század közepétől kezdve a férfiak fokozatosan elhagyják a hagyományos népviselet szerinti öltözködést és a nők öltözködésében is lassanként eluralkodik az iparilag gyártott teksztílianyag. A szerző leírja a népviseleti anyagok készítésének módozatait, szabásmintáit, a ruházat részleteit, a felhasznált festékanyagokat és diszítési módszereket, stb.

THE NATIONAL COSTUME OF THE CROATS IN BARANJA

SUMMARY

The author describes the national costume of the Croats in the most southernly district of Hungary. The national costume of the Croats of Baranja has become renowned due to a richness in the embroidery and a diversity of textile patterns. From the middle of the past century men gradually gave up their traditional national costume, while factory-made textiles slowly became dominant in the women's costume. The author describes the materials of national costumes, the way in which they are made, their styling, manner of decoration etc.